

Byzantina Symmeikta

Vol 24, No 1 (2014)

BYZANTINA SYMMEIKTA 24

Book Review of "Liquid and Multiple: Individuals and Identities in the Thirteenth-Century Aegean, ed. G. Saint-Guillain, D. Stathakopoulos, Monographies 35, Paris 2012

Εφη Παγιά

doi: [10.12681/byzsym.1195](https://doi.org/10.12681/byzsym.1195)

Copyright © 2015, ΕΦΗ ΠΑΓΙΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΓΙΑ Ε. (2015). Book Review of "Liquid and Multiple: Individuals and Identities in the Thirteenth-Century Aegean, ed. G. Saint-Guillain, D. Stathakopoulos, Monographies 35, Paris 2012. *Byzantina Symmeikta*, 24(1), 403–408. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1195>

Liquid and Multiple: Individuals and Identities in the Thirteenth-Century Aegean, ed. G. SAINT-GUILLAIN – D. STATHAKOPOULOS [Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 35], Paris 2012, σελ. 297. ISBN 978-2-916716-30-5

Ο σύμμεικτος τόμος αποτελεί το προϊόν μιας επιστημονικής συνάντησης με τον ομώνυμο τίτλο που έλαβε χώρα τον Ιούνιο του 2010. Η συνάντηση συνδέεται με την εκπόνηση ερευνητικού προγράμματος και χρηματοδοτήθηκε μέσω απονομής υποτροφίας από την Βρετανική Ακαδημία (Newton International Fellowship).

Το άρθρο που ανοίγει τον τόμο, μετά από μία συντομοτάτη εισαγωγή, ανήκει στον εκδότη και εμπνευστή του τόμου, Guillaume Saint-Guillain, με τον τίτλο “From Prosopography to the History of Individuals in the 13th-Century Aegean” (σσ. 1-26, 1 εικ.) και επέχει τη θέση εισαγωγής, εφόσον ασχολείται ιδιαίτερα με την προσωπογραφία ως επιστημονική μέθοδο, την ιστορία της και τα αποτελέσματά της. Ο συγγραφέας ασχολείται παραδειγματικά με τον πρωτονοτάριο Ogerius Boccapegra, συγγραφέα της περίφημης αναφοράς του 1278 προς τον πάπα Νικόλαο Γ', (η σταδιοδρομία του οποίου έγινε καλύτερα γνωστή μετά τις παλαιογραφικές μελέτες του L. Pieralli στην αλληλογραφία του Βυζαντίου με τις δυνάμεις της Δύσης τον 13ο αι.¹), και με τον μεγάλο δούκα της Λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, Filocalo Navigaioso. Τα πρόσωπα αυτά επιλέχθηκαν εξαιτίας της ασάφειας που επικρατούσε μέχρι πρόσφατα για τον προσδιορισμό τους, το πρώτο επειδή δεν εμπίπτει στις προσωπογραφικές αρχές του *PLP* για να συμπεριληφθεί (εφόσον αναφέρεται αποκλειστικά σε λατινικές πηγές), το δεύτερο επειδή ξεφεύγει από το χρονικό πλαίσιο του *PLP*, που είχε τεθεί εξ αρχής στο 1259· ωστόσο, αναφέρονται πολλά άλλα πρόσωπα που αποδεικνύουν τη

---

1. L. PIERALLI, *La corrispondenza diplomatica dell'imperatore bizantino con le potenze estere nel tredicesimo secolo (1204-1282). Studio storico-diplomatistico ed edizione critica* [Collectanea Archivi Vaticani 54], Vaticano 2006.

ρευστότητα των πηγών για τον προσδιορισμό των ταυτοτήτων (“liquidity of the anthroponymy”, σ. 19). Σκοπός του συγγραφέα είναι να καταδείξει πως είναι απαραίτητη μία «επιστροφή στο άτομο» (“a return to the individuals”, σ. 25), προκειμένου η προσωπογραφική μέθοδος να αποκαλύψει νέες ιστορικές παραμέτρους που η απλή καταγραφή ονομάτων στις πηγές διατηρεί ακόμα κρυμμένες. Για να φτάσει σε αυτό το συμπέρασμα ο Saint-Guillain επιχειρεί μία μεγάλη αναδρομή στις προσωπογραφικές απόπειρες από την αρχή τους, οι οποίες θεωρητικά τοποθετούνται στη δεκαετία του 1870 και στο έργο του Mommsen για την προσωπογραφία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά για τους Βυζαντινολόγους εκφράζονται καλύτερα στο έργο *Familiae Augustae Byzantinae* του C. Du Cange. Σε αυτή την επισκόπηση ο συγγραφέας ισχυρίζεται πως η προσωπογραφία για μεγάλο διάστημα υπήρξε ύποπτη ως φορέας συγκεκριμένης ιδεολογίας και ελιτισμού (“ideologically suspect and vulnerable to the charge of elitism”, σ. 4), αποδεικνύοντας πως η προσέγγιση άλλαξε ανάλογα με την ίδια την ιστοριογραφία και ενίοτε ανάλογα με τις ίδιες τις ιστορικές αλλαγές του 20ου αι., και ασκώντας ευκαιριακά κριτική στη σύγχρονη μέθοδο έρευνας των δικτύων (network analysis). Το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης είναι αφιερωμένο στη μέθοδο, τα αποτελέσματα και τους περιορισμούς του μεγάλου έργου για την υστεροβυζαντινή προσωπογραφία, το *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*. Η απουσία αναφοράς στο έργο της Ελένης Ahrweiler για τη Σμύρνη, που γνωρίζουν όλοι οι μελετητές ιδιαίτερος της αυτοκρατορίας της Νίκαιας και των πρώτων Παλαιολόγων και το οποίο παραμένει αποθροθέντο στο πολύ ενδιαφέρον πλαίσιο που διαγράφει ο συγγραφέας, οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι δεν αποτελεί αμιγώς προσωπογραφικό έργο². Κλείνοντας ο Saint-Guillain δικαιολογεί σε μία σύντομη παράγραφο την επιλογή του γεωγραφικού όρου «Αιγαίον» στον τίτλο του έργου (προσθήκη που, εδώ, δικαιολογεί την άποψη ότι το άρθρο επέχει τη θέση εισαγωγής στον τόμο) ως όρου που δεν ενέχει εθνολογικές και γλωσσολογικές προεκτάσεις (avoids reference to a unique ethnolinguistic identity, σ. 26). Μολοντί ο όρος «Αιγαίον» είναι ξεκάθαρα ελληνικός, είναι συγγνωστό ότι η θάλασσα ενώνει και χωρίζει ταυτόχρονα, και με αυτή την έννοια συμβάλλει στην δημιουργία μιας κοινής κληρονομιάς, όπως σωστά τονίζει ο συγγραφέας στην κατακλείδα του άρθρου του.

2. H. AHRWEILER, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques, particulièrement au XIIIe siècle, *TM* 1 (1965), 1-204 (100-121, 138-163, 165, 167-178 για την προσωπογραφία).

Η δεύτερη συμβολή του τόμου υπό τον τίτλο “Michael VIII Palaiologos and the Aegean” (σ. 27-44) ανήκει στον M. Angold. Ο συγγραφέας στηρίζεται για τη μελέτη αυτή κατεξοχήν στη μαρτυρία του Marino Sanudo Torsello, που αποτελεί εξαιρετική πηγή για τις εξελίξεις στο Αιγαίο. Στο επίκεντρο της έρευνας βρίσκεται η δράση του μεγάλου δούκα του Βυζαντίου, Λικάριου, με σκοπό να διαφωτιστεί η πολιτική του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου προς τις λατινικές κυριαρχίες στο Αιγαίο και η πειρατεία που ασκούσαν τόσο οι ίδιοι οι Λατίνοι, όσο και οι ιδιώτες από τη Δύση που εισέρχονταν στην υπηρεσία του Βυζαντίου. Για την πραγμάτευση του θέματος ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο Γεώργιος Παχυμέρης και ο Marino Sanudo Torsello ακολουθούν μία γραμμική χρονολογική αφήγηση και οδηγείται έτσι σε αναχρονολόγηση γνωστών γεγονότων (π.χ. της τουρκικής κατάκτησης της Παφλαγονίας). Κατά τον ειδικό του 13ου αι. πάντως διεξαγόταν στις δεκαετίες 1260-1270 ένας «πόλεμος για τον έλεγχο της θάλασσας». Ο Angold καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι ο συντηρητισμός που επικράτησε στο Βυζάντιο μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου επηρέασε βαθύτατα την εξωτερική πολιτική και οδήγησε στην εγκατάλειψη της κυριαρχίας στο Αιγαίο από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο, που αποτελούσε κεντρική παράμετρο της πολιτικής μέχρι το 1282.

Στη μελέτη που ακολουθεί με τίτλο “The Byzantine Aristocracy and the Union of the Churches (1274-1283): A Prosopographical Approach” (σ. 45-54), ο Vincent Puech παρουσιάζει ένα εκτεταμένο και περίπλοκο δίκτυο αντιπολίτευσης στην θρησκευτική πολιτική του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, μελών της αριστοκρατίας, δηλαδή ως επί το πλείστον στενών συγγενών του. Αν και ως τώρα γινόταν δεκτό ότι η εκθρόνιση του αυτοκράτορα δεν αποτελούσε στόχο της αντιπολίτευσης επί Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι συνεκτικό στοιχείο, εκτός από τους δεσμούς συγγενείας μεταξύ των μελών του συγκεκριμένου δικτύου, ήταν η ελπίδα για την πτώση του αυτοκράτορα. Η σύμπτωση των δύο κινήματων αντιπολίτευσης, αρσενιατών και ανθενωτικών, και η εκπροσώπησή τους στον ίδιο βαθμό από τα πρόσωπα που αναφέρονται, δεν εξετάζεται ως παράγοντας που μπορεί να επηρέασε τη συνοχή και τους στόχους της αντιπολίτευσης. Έτσι, η συνολική αυτή θεώρηση που προτείνει ο ερευνητής, δίνει μία νέα εικόνα για το μέγεθος των δυσκολιών που αντιμετώπισε ο πρώτος αυτοκράτορας των Παλαιολόγων.

Η πρώτη εκ των συμβολών που αφορούν τις δυτικές κυριαρχίες στον Ελληνικό χώρο είναι του Χαράλαμπου Γάσπαρη, με τον τίτλο “Great Venetian Families outside Venice: the Dandolo and the Gradenigo in 13th-Century Crete”

(σσ. 55-74, 5 πίνακες). Ο συγγραφέας συνθέτει την πολιτική και οικονομική ισχύ των οικογενειών Dandolo και Gradenigo στην Κρήτη μέσα από τις μαρτυρίες κυρίως των εγγράφων για να καταλήξει ότι οι πρώτοι διέθεταν μεγαλύτερη πολιτική ισχύ εξαιτίας και των δεσμών τους με την Βενετία, ενώ οι δεύτεροι παρουσιάζουν μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στις συνθήκες της Κρήτης με γνώμονα τα ιδιαίτερα οικονομικά τους συμφέροντα. Οι δύο οικογένειες φαίνεται πως δεν ενδιαφέρθηκαν να συνάψουν δεσμούς μεταξύ τους, γεγονός που επίσης αποτελεί έκφανση της αντιπαλότητάς τους στον χώρο της μεγαλονήσου.

Η Φωτεινή Κονδύλη, στο άρθρο της “Meeting the Locals: Peasant Families in 13th-Century Lemnos” (σσ. 75-90, 1 χάρτης, 6 εικόνες) προσφέρει μία εναλλακτική ανάγνωση των πληροφοριών που αντλούνται από τα έγγραφα των μοναστηριακών αρχείων, με στόχο την ανάδειξη της πολύπλευρης και ενίοτε ρευστής ταυτότητας των αγροτών σε συνδυασμό με τα περιουσιακά στοιχεία και τις κοινές υποχρεώσεις στο αγροτικό πλαίσιο. Για την υποστήριξη αυτής της οπτικής η συγγραφέας χρησιμοποιεί σύγχρονες εθνογραφικές μελέτες για τους πληθυσμούς της Ελλάδας του πρώιμου 20ου αι. Η ερευνητική πρόταση είναι πολύ ενδιαφέρουσα, αν και είναι δυνατόν η μεθοδολογία και η ερμηνεία των πληροφοριών να οδηγήσουν σε ενστάσεις των αναγνωστών.

Από τη νήσο του βορείου Αιγαίου μεταφερόμαστε στην δυτική Μικρά Ασία, στο γνωστό από το αρχείο της μονής Θεοτόκου Λεμβιώτισσας χωριό της Βάρης. Η Αικατερίνη Μήτσιου στη μελέτη της με τίτλο “Networks of Nicaea: 13th-Century Socio-Economic Ties, Structures and Prosopography” (σσ. 91-104, 6 γραφήματα, 2 πίνακες), με βάση ένα τμήμα εγγράφων του μεγάλου αρχείου από την περιοχή της Σμύρνης καταδεικνύει με ποιό τρόπο είναι δυνατόν η μεθοδολογία των κοινωνικών δικτύων (Social Network Analysis) να εφαρμοστεί με εξαιρετο τρόπο στις προσφορότερες γι’ αυτό τον σκοπό πηγές του Βυζαντίου, τα μοναστηριακά αρχεία. Υπό συζήτηση και μελλοντικός στόχος της έρευνας θα ήταν ίσως το ζήτημα, με ποιό τρόπο η διαφορετική κοινωνική θέση και υπόσταση των ανθρώπων που μαρτυρούνται στα έγγραφα, μπορούν να ληφθούν υπόψη σε μία τέτοια μεθοδολογία, ώστε η εικόνα που σχηματίζεται να είναι τελικά πληρέστερη.

Ο Antony Eastmond, στο άρθρο “Diplomatic Gifts: Women and Art as Imperial Commodities in the 13th Century” (σσ. 105-133, 10 εικόνες) εξετάζει τον ρόλο των γυναικών ως «δώρων» στις ξένες αυλές, στις οποίες βρέθηκαν ως νύφες για την σύμπληξη διαφόρων πολιτικών συμμαχιών. Η ενδιαφέρουσα αυτή οπτική ανιχνεύει στοιχεία της ταυτότητάς τους, της προβολής και της σύλληψής

της στο ξένο περιβάλλον, αλλά και της επίδρασης της παρουσίας τους εκεί, και τα συγκρίνει με την επίδραση που μπορούσε να έχει μία μορφή «πολιτικής τέχνης», των αντικειμένων που επίσης εστάλησαν ως διπλωματικά δώρα εκτός των συνόρων της αυτοκρατορίας.

Η επόμενη μελέτη του τόμου με τίτλο “The Location of Medical Practice in 13th-Century Eastern Mediterranean” (σσ. 135-154) ανήκει στον Διονύση Σταθακόπουλο, ο οποίος, χωρίς να επιδίδεται σε προσωπογραφικές μελέτες, ανιχνεύει την παρουσία των ιατρών στον πολιτικά κατακερματισμένο κόσμο του Αιγαίου τον 13ο αι και συγκρίνει τα στοιχεία του με δημοσιευμένα στοιχεία που αφορούν τη Δύση αλλά και την Ανατολή. Τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης για την εξάσκηση της ιατρικής και την κοινωνική επιφάνεια των ιατρών είναι σημαντικά, όσο και τα ερωτήματα που τίθενται σχετικά με τη δυνατότητα των διαπολιτισμικών ανταλλαγών στο ασταθές περιβάλλον του 13ου αι.

Ο François-Xavier Leduc στο άρθρο του “Enhancing Earlier and Managing Later Latin Identity and Power Through Women: the Case of 13th-Century Euboea” (σσ. 155-171, με παράρτημα και δύο εικόνες εγγράφων) εξετάζει δύο έγγραφα από τη μεγάλη συλλογή *Collectio veterum Chartarum* που αφορούν την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας στην Εύβοια. Τα έγγραφα αφορούν συναλλαγές που χρονολογούνται στο 1245 και στο 1290 στις οποίες εμπλέκονται γυναίκες. Οι πληροφορίες που αντλούνται από τα έγγραφα, τα οποία εκδίδονται στο παράρτημα, δίνουν μία εικόνα για την «κοινωνική σκηνή» της Εύβοιας σε μια εποχή που οι πληροφορίες είναι περιορισμένες.

Παραμένοντας στον ξηνοκρατούμενο ελληνικό χώρο, η επόμενη συμβολή που ανήκει στην Αγγελική Τζαβάρα, με τίτλο “The Italians in 13th-Century Frankish Morea: some Reflections on old and new Sources” (σσ. 173-193) εξετάζει τις μαρτυρίες για Ιταλούς μετοίκους στην Πελοπόννησο του 13ου αι. Με λεπτομερή έρευνα και παρακολούθηση των στοιχείων των αποσπασματικών πηγών καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι Ιταλοί ευνοήθηκαν στην εγκατάστασή τους αρχικά από τον Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουίνο. Η εγκατάσταση αυτή είχε περισσότερο μόνιμο χαρακτήρα, σε αντίθεση με την έλευση Ιταλών κατά την περίοδο της κυριαρχίας των Ανδεγαυών, που εξυπηρέτησε διοικητικούς και στρατιωτικούς σκοπούς, ενώ δεν έλειψε και η παρουσία του Ιταλικού επιχειρηματικού στοιχείου.

Η δεύτερη συμβολή του Guillaume Saint-Guillain στον τόμο, με τίτλο “The Lady and the Merchants: Byzantine and Latin Prosopographies in Dialogue in a Commercial Court Case Relating to Epiros” (σσ. 195-234, 3 εικόνες), εξετάζει τη

δικαστική αντιπαράθεση της βασίλισσας της Ηπείρου, Άννας Παλαιολογίνας Καντακουζηνής, με Βενετούς εμπόρους. Τα σχετικά έγγραφα που προέρχονται από τα δικαστικά αρχεία της Βενετίας εκδίδονται σε παράρτημα.

Η τελευταία μελέτη του τόμου ανήκει στην Sophie Metivier, υπό τον τίτλο “Byzantium in Question in 13th-Century Seljuk Anatolia” (σσ. 235-257, 1 χάρτης, 3 εικόνες, Additional Note). Ξεκινώντας από τη γνωστή περίπτωση του Μανουήλ Μαυροζώμη, η συγγραφέας αμφισβητεί ότι τα στοιχεία που υποδηλώνουν διατήρηση της βυζαντινής ταυτότητας στην τουρκική Μικρά Ασία αφορούν κοινότητες, και προτείνει ότι πρόκειται για πρόσωπα που διακηρύττουν τους δεσμούς τους με την αυτοκρατορία της Νίκαιας.

Τον τόμο κλείνουν συμπεράσματα του Διονύση Σταθακόπουλου που καλούν σε αναθεώρηση της προσωπογραφικής προσέγγισης με υπόβαθρο τη ρευστότητα –σε αντίθεση με την διπολική θεώρηση του παρελθόντος– που παρατηρείται σήμερα και που ανιχνεύεται στις ιστορικές πηγές για περασμένες εποχές.

Η αξία της προσωπογραφικής προσέγγισης είναι μη διαπραγματεύσιμη για πολλούς σύγχρονους μελετητές. Η γνώση των προσώπων, σε συνδυασμό με τη γνώση των θεσμών, ανοίγει διόδους σε δυνητικά «σκοτεινές» εποχές και περιοχές. Ο συγκεκριμένος τόμος καταδεικνύει πώς είναι δυνατόν ακόμα και αυτό το παραδοσιακό εργαλείο της Ιστορίας, η προσωπογραφία, να προσαρμοστεί στις νέες επιστημονικές μεθόδους και θεωρήσεις. Συνολικά είναι δυνατόν να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι ο τόμος προσφέρει μία νέα θεωρία για την αξία των προσωπογραφικών μελετών, οι οποίες είναι δυνατόν να αναθεωρηθούν με βάση νέες μεθόδους, εργαλεία και διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Το αποτέλεσμα, όπως φαίνεται και από συγκεκριμένες μελέτες του τόμου, μπορεί να οδηγήσει σε νέα δεδομένα και να θέσει νέα ερωτήματα που θα οδηγήσουν την έρευνα σε νέα μονοπάτια.

ΕΥΘΥΜΙΑ ΡΑΠΑ

ΙΙΕ/ΕΙΕ